

later datum. Terwijl Vrints steeds refereert aan het rituele karakter van de afstraffing relativeert hij tegelijkertijd de abstracte betekenis van zuiveringsidealen evenzeer als de psychologische motieven van geschonden viriliteit. Dit roept bij mij wel eens de vraag op welke betekenis hij precies aan dat rituele wil hechten: grijpen de mensen welbewust naar tijdloze repertoires van het volksgericht terug, of kiezen ze voor de meest directe actie die ze ter beschikking hebben?

Vrints geeft een overtuigend en tastbaar oordeel. Voorop staat dat mensen die steeds meer en meer aanstoot hebben gegeven tot zichtbaar en voelbaar normoverschrijdend gedrag in hun sociale omgeving zijn gestraft. Het lijkt erop dat het direct waarneembare al op straat werd afgerekend, en dat de staat het meer formele en verborgene voor zijn rekening nam. Door de diepte van de benadering en de nuance van de oordeelsvorming is dit boek hoe dan ook een onmisbaar voorbeeld voor wie wil onderzoeken hoe 'grote' machtswisselingen ook op straat vorm krijgen.

Peter Romijn, NIOD Instituut voor oorlogs-, holocaust en genocidestudies en Universiteit van Amsterdam

Paul van Dun, *Bergh in de jaren dertig. Een Gelderse plattelandsgemeente tijdens de Grote Depressie* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2023). 304 pp. ISBN 9789464550849.

DOI: 10.52024/2cn5aq62

Bergh, de Gelderse gemeente die in 2005 opging in de fusiegemeente Montferland, is in het verleden eigenlijk meer Duits dan Nederlands geweest. Het gebied was lange tijd een heerlijkheid, waar vanaf de achttiende eeuw het (hoog)adellijke huis Hohenzollern-Sigmaringen de scepter zwaaide. Met een door en door katholieke bevolking – liefst 93 procent was er rooms – en waarvan in 1906 liefst 400 ingezetenen als arbeider in het naburige Duitse Emmerich werkten. Paul van Dun, historicus uit Wehl (tegenwoordig gemeente Doetinchem) en oud-medewerker van de Regio Achterhoek, promoveerde in november 2023 op deze bijzondere grensgemeente in de crisisjaren dertig.

Het is een gedegen studie geworden. In de 'Inleiding' zet Van Dun in meer dan vijftig pagina's achtereenvolgens de stand van (historisch) onderzoek naar onder meer de Grote Depressie en het sociaal beleid

in Nederland en in omringende landen (België, Duitsland en Groot-Brittannië) van die tijd neer. Vervolgens passeert in de paragrafen ‘Benadering van de beleving’ onder meer het begrip ‘relatieve deprivatie’ (waarin de eigen situatie voortdurend vergeleken wordt met die van de ander) de revue. Ten slotte komen in de studie, en dan zitten we al op pagina 60, twee centrale vragen centraal te staan: ‘Hoe beleefden en overleefden de Berghse crisisslachtoffers (...) de crisis?’ en ‘Wat waren de factoren dat het beleven en overleven er anders was dan elders in Nederland?’

In hoofdstuk 2 wordt ‘Bergh in de jaren 1930’ beschreven, het volgende hoofdstuk gaat over ‘De economische wereldcrisis in Bergh’, het vierde over ‘De gemeente Bergh en haar sociaal vangnet’ en het vijfde en laatste ‘De crisis: effecten, invloeden en reacties’. Hierin speelt een door de historici E. Nijhof, P. Schrage en M. Sturkenboom in 1983 gepubliceerde studie naar het werklozenbeleid en werklozenbeleving in de stad Utrecht overgenomen schema een erg grote rol. Ik kreeg eerlijk gezegd geen grip op de talloze verwijzen (met de codes A1a tot met A2h en met een vergelijkbare reeks voor de groepen B en C) naar het in de Bijlage A (p. 254-255) opgenomen schema met reacties op crisis en langdurige werkloosheid. In dit hoofdstuk had ik graag meer exemplarische verhalen over de Berghse situatie willen lezen en – niet voor de tweede centrale vraag onbelangrijk – in hoeverre die anders was dan elders in Nederland.

Voor het archiefonderzoek dat getuige de vele verwijzingen naar archivalia van het Erfgoedcentrum Achterhoek en Liemers en het Gelders Archief Van Dun heeft verricht is indrukwekkend. Ik denk dat de jonge doctor werkelijk alle beschikbare bescheiden heeft bestudeerd. Wat betreft de literatuur heb ik een aantal belangrijke studies gemist. Onder andere min of meer vergelijkbare uit andere Nederlandse grensregio’s. Bijvoorbeeld Albert Buursma, *Westerwolders over Vroeger. Een eeuw Westerwolde in interviews* (Sellingen, Stichting Gebroeders Hesse Fonds 2007) waarin ook zaken als smokkel en stroperij uitvoerig aan bod komen, die Van Dun op het eind van zijn conclusie ‘de meest voor de hand liggende vormen van illegale lotsverbetering’ noemt. Maar ook die over de Achterhoek en de Liemers. Zoals *Ondankbare grond. Een boerenepos* van de gebroeders Leo en Theo Salemink (Aalten, Fagus 2014) dat verhaalt over dezelfde regio en hetzelfde roomse (boeren)milieu. Onder meer Van Duns beschrijving van het denken van de inwoners in dit zuidoostelijk deel van Gelderland over de radicaal-politieke ‘Actie Bouwman’ die het opnam voor de kleine

boeren en de positie van de verschillende sociaaleconomische klassen in de katholieke kerk was er sterker door geworden.

De bewondering voor de groei (van onder meer de werkgelegenheid) in nazi-Duitsland en de sympathie voor de NSB in de gemeente Bergh had uitgebreider aan bod mogen komen. Centraal in de studie staan immers de jaren van de 'Grote Depressie'. Dat hoeft niet altijd met bronnen uit het archief of uit de literatuur te komen. Krantenonderzoek via bijvoorbeeld de kranten-zoeksite *Delpher* kan ook verrassende vondsten opleveren. Daaruit blijkt dat de aanhang van de NSB groter was dan Van Dun in de paragraaf '5.1.4. De NSB in Bergh' doet voorkomen. Het plaatselijk kader mag dan zeker in de beginjaren zwak zijn geweest, NSB'ers van elders spraken er wel regelmatig. Zo werden de aanwezigen van een bijeenkomst in 's Heerenberg 'in het café van de heer J.H.J.' vervolgd omdat ze 24 november 1933 tegen artikel 3 de gemeentelijke verordening in zonder een vergunning een (partij)bijeenkomst hadden gehouden. Tot een veroordeling kwam het niet. (*De Graafschapsbode* 10-1-1934) 's Heerenberg, de woonkern met verreweg de meeste inwoners van de gemeente, had als we verschillende berichten in het NSB-orgaan *Volk en Vaderland* mogen geloven ook vanaf begin 1934 een 'groepshuis' aan de Grindweg en later aan de Ringelscheweg.

De invloed van de Duitse nationaalsocialisten was al snel ook aan de Nederlandse kant van de grens merkbaar. Op 8 juni 1934 berichtte het staatkundig gereformeerd dagblad *De Banier*: 'Woensdagnacht hebben Duitse nat.-socialisten te 's Heerenberg de ruiten van verschillende ingezetenen o.a. bij den burgemeester, het N.S.B. huis en eenige Joodsche winkeliers beschadigd, door daarop hakenkruizen zeer diep in te krassen. De burgemeester zag zich genoodzaakt de beschadigde ruit door een nieuwe te vervangen.' Dit 'voorval' deed mij onmiddellijk denken aan de versterking van de Den Briel-herdenking op 1 april 1872 in hetzelfde 's Heerenberg. Toen stak een grote groep 'katholieke' relschoppers uit Emmerich bewapend met knuppels de grens over om de ruiten van protestantse inwoners van de stad in te gooien en enkele feestvierders van hun oranje strikken te beroven en te mishandelen.¹ Duitsland was in Bergh altijd dichtbij en dat bepaalde meer dan in andere regio's de plaatselijke sociaal-maatschappelijke verhoudingen. Ik waardeer de bijdrage van Van Dun in kennis over tal van politieke en economische ontwikkelingen en reacties daarop in de crisisjaren in een plattelandsgemeente in de periferie. Ik miste na lezing van de studie

1 Jonn van Zuthem, 'Gelderland kijkt over de eigen grenzen 1850-1900', in: Dolly Verhoeven e.a., *Gelderland in het Koninkrijk der Nederlanden* (Amsterdam 2022) 123-193, aldaar 140-141.

alleen de chemie die Bergh een welverdiende eigen kleur, een *couleur locale* of toepasselijker een *Lokalkolorit* zou hebben gegeven.

Jonn van Zuthem, zelfstandig historicus

Wim van Heugten, *De wolf in de Lage Landen. Een historisch overzicht* (Utrecht: Matrijs, 2023). 288 pp. ISBN 9789053456002.

DOI: 10.52024/xcqk9c36

De terugkeer van de wolf in Nederland leidde tot veel reuring. Is het de bekroning van het natuurherstelbeleid of eerder een levensgevaarlijke schadepost? Wim van Heugten wil met zijn *De wolf in de Lage Landen* bijdragen aan deze maatschappelijke discussie, in het kielzog van een aardig rijtje andere auteurs. Hij verrichte daarvoor 30 jaar archiefonderzoek, samen met mede-amateurhistoricus Wiro van Heugten.

Het eerste van het vijf hoofdstukken tellende boek schetst de betekenis van de wolf in de cultuur (Romeinen, Germanen, Christendom, volkscultuur en literatuur). Duidelijk wordt dat het dier zowel staat voor het kwade als voor het heroïsche, en dat het accent per cultuur en periode verschilde. Verder behandelt het hoofdstuk naar de wolf vernoemde grensplaatsen. Grenzen lopen vaak door wolvenrijke woeste gronden. Zo markeert de watermolen Wolfwinkel een gemeentegrens – al zou volgens de auteur hier wolf ook op wilg of draaikolk kunnen slaan. Tenslotte komen biologische aspecten aan de orde, vooral morfologie, gedrag en voortplanting.

Hoofdstuk 2 draagt niet voor niets dezelfde titel als het boek: het is het langst en het meest interessant. Een van de behandelde thema's is de verspreiding van de wolf. De auteur laat in enkele tabellen zien dat afgezien van veel Nederlandse kustgebieden en de omgeving van Leuven, de gehele beschreven regio de laatste 1000 jaar enige tijd als wolvengebied fungeerde. Sommige streken werden langere tijd geteisterd door wolvenplagen, waaronder de Peel, de Kempen en het gebied Kortrijk-Antwerpen. Het tweede thema betreft de prooidieren, zoals het ree maar vaak ook landbouwhuisdieren. Uit veel gebieden, maar niet alle, kwamen meldingen over veel doodgebeten schapen. Al snel nam men beschermingsmaatregelen zoals menselijke wachters, honden, schaapskooien en speciale schansen, met wallen en doornige